

natuurlijke orde een zelfstandige betekenis te krijgen als hij spreekt over 'dese verwonderendwaardige schikkinge van de NATUUR, in de geseyde schepsels ingeschapen'. Zo zou zijn tijdgenoot, de vrome Jan Swammerdam, zich nu nooit uitgedrukt hebben.

K. van Berkel

Simon Vuyk, *De verdraagzame gemeente van vrije christenen. Remonstranten op de bres voor de Bataafse Republiek 1780-1800* (Dissertatie Leiden 1995; Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1995, 476 blz., f49,50, ISBN 90 6707 386 5).

De bestudering van de Nederlandse Verlichting is in een nieuwe fase gekomen. Dit geldt zowel voor het prosopografische, collectief-biografische onderzoek, dat zich richt op de sociale penetratie van verlichte denkbeelden in ons land, als voor de studie op het terrein van de kerkelijke, theologische en politieke aspecten van de Verlichting ten onzent. Dit brede onderzoeksgebied wordt bestreken door de dissertatie van Simon Vuyk, die de rol van het kleine kerkgenootschap der remonstranten analyseert in het sociaal-culturele, kerkelijke en politieke leven gedurende de jaren 1780-1800.

Vuyk heeft zijn studie opgezet als een drieluik. De hoofdpersonen: Jan Konijnenburg, hoogleraar aan het Remonstrants Seminarie en leden van het landelijk kerkbestuur staan in het midden. De zijluiken vertellen het doorlopende verhaal. De auteur wil op deze wijze vanuit verschillende invalshoeken het genootschap schetsen, 'dat zich zelf zag als verenigend centrum van verdraagzame gemeenten van vrije christenen, de ware kerk, in de nieuwe Republiek'. Deze spiraalsgewijs verlopende verhaaltrant heeft tot gevolg, dat de auteur bij enkele personen meer dan eenmaal stilstaat, hetgeen een verbrokkeld beeld oplevert.

Uitgangspunt vormt de markante Figuur van Konijnenburg: minder sterk als theoloog, maar veelzijdig in zijn activiteiten op politiek, educatief en literair terrein. Met name Konijnenburgs ideaal van een verdraagzame gemeente van vrije christenen krijgt in dit boek het volle pond. Dit ideaal werd door de remonstranten publiek gemaakt in een brief — door de auteur 'de Brief' genoemd —, die zij in 1796 zonden 'aen alle de Leeraren en Opzieneren der Protestantsche Gemeenten in Nederland', om tot 'eene vereeniging' te komen van allen, 'die den naam van Jezus welmeenend belijden'. Aanleiding tot, opstelling en ontvangst van deze brief vormen de hoofdmoot van deze studie.

Vuyk heeft het zich met de brede opzet van zijn onderzoek niet gemakkelijk gemaakt. Ook de lezer krijgt het moeilijk met het spiraalsgewijs verlopende verhaal: er moet veel heen en weer gebladerd worden om de draad te pakken te krijgen. De auteur verantwoordt de keuze voor deze ingewikkelde presentatie van zijn onderzoek niet. De periodisering is duidelijk (1780: vierde Engelse oorlog; 1801 nieuwe Napoleontische constitutie, die een einde maakt aan de democratische vormgeving van het patriottisme). De verdere afbakening van deze studie laat evenwel te wensen over. Vele niet ter zake doende details onderbreken het betoog. Het onderwerp als zodanig wordt te geïsoleerd behandeld: de overige verlichtingstheologie valt buiten beschouwing. Zo ontstaat een overtrokken beeld van de positie en de importantie van de remonstranten, die nu juist in de door de auteur onderzochte decennia niet op het hoogtepunt van hun theologische productiviteit en van hun wetenschappelijke invloed stonden. Vergelijking met voorafgaande en volgende perioden in de geschiedenis van het remonstrantisme ontbreken grotendeels, waardoor een overwaardering voor het onderhavige tijdvak ontstaat.

Wanneer wij de drie luiken van de triptiek nader beschouwen, dan valt van deel I, 'Op weg naar de verdraagzame gemeente', op te merken, dat het hele verhaal handelt over de geschiedenis van een mislukking. De verdraagzame gemeente te Brussel en Duinkerken (1788-1790),

voornamelijk bestaande uit patriotse vluchtelingen, is nauwelijks of niet van de grond gekomen. Onderbelicht blijft dat bij het ontstaan van de Brief van 1796 ook opportunistische, antipapistische motieven een rol speelden. De weg naar de verdraagzame gemeente werd dus ingeperkt door allerlei pragmatische factoren.

Het middendeel II handelt over de nieuwe bestuursstructuur van de Remonstrantse Broederschap, nodig geworden om met de Brief naar buiten te kunnen treden, de zogenaamde Commissie tot de Zaken. Dit deel omvat een collectief-biografische schets van de eerste leden van deze commissie, waarin Konijnenburg het volle pond krijgt. De vraag rijst, of de auteur er niet beter aan had gedaan wanneer hij zijn studie had beperkt tot het leven en werk van deze veelzijdige figuur, geplaatst in de lijst van zijn tijd. Er was dan een evenwichtiger beeld ontstaan van de positie van de remonstranten in ons land ten tijde van (vroege) Verlichting en Romantiek.

Deel III gaat over de politieke activiteiten van voornamelijk Konijnenburg en over gevolgen, neveneffecten en evaluaties van de Brief. Dit alles onder het motto 'Eén en ondeelbaar in burgermaatschappij en kerk'. In dit eenheidsmotief heeft de auteur kennelijk een vrijbrief gevonden om allerlei zaken bijeen te brengen, die niet altijd aanwijsbaar met elkander in verband staan. Zo gaat het te ver, om de oprichting van het irenische genootschap 'Christo Sacrum' te Delft te rangschikken onder gevolgen of neveneffecten van de Brief. Het was een lokaal initiatief, ingegeven door algemeen-verlichte motieven en zonder directe remonstrantse inbreng. De auteur noemt in de epiloog als doel van zijn studie een antwoord te geven op de vraag wie de remonstranten van het laatste kwart der achttiende eeuw waren. Zijn uitgangspunt heet daar hun ecclesiologie van een verdraagzame gemeente van vrije christenen. Had de auteur deze kerkopvatting als rode draad vastgehouden, dan was een evenwichtiger beeld ontstaan van de remonstranten van toen. Nu is dit echter door een veelheid van nevenonderwerpen onduidelijk geworden. Wel heeft de auteur uitputtend de bronnen bestudeerd, maar de resultaten daarvan worden slordig gepresenteerd. Het is de hopen, dat hij in een enkele detailstudie nog eens dieper op deelaspecten van zijn onderzoek ingaat. Het onderwerp is dit alleszins waard.

E. H. Cossee

E. Witte, e. a., éd., *Pierre-Théodore Verhaegen (1796-1862)* (Brussel: VUBPress, 1996, 254 blz., ISBN 90 5487 140 7).

Deze opstellenbundel kwam voort uit een initiatief van de gemeente Watermaal-Bosvoorde om ter gelegenheid van de tweehonderdste geboortedag van Pierre-Théodore Verhaegen een tentoonstelling te wijden aan leven en werk van deze markante figuur en zijn familie die sinds 1820 sterke banden met Bosvoorde heeft. Ofschoon niemand voor de redactie heeft getekend, blijkt uit de inleiding, geschreven door Els Witte, dat de kar vooral is getrokken door de Gentse historica Marie-Pierre Verhaegen, secretaris van het herdenkingscomité en lid van de 'Association de la famille Verhaegen', en Jean Stengers, verbonden aan de ULB. Het boek is zonder meer uniek te noemen omdat hiermee voor het eerst een brug is geslagen tussen de vrijzinnige wereld van Verhaegens geestverwanten en de katholiek georiënteerde historiografie waaruit de 'afvallige' Pierre-Théodore uiteraard verbannen werd. De titel van de bundel is enigszins misleidend. Niet alleen de strijdbare antiklerikaal, liberaal politicus en prominente vrijmetselaar Verhaegen, stichter van de ULB, wordt hier ten tonele gevoerd maar ook enkele andere leden van de familie, in tegenstelling tot Pierre-Théodore allen 'goed' katholiek.

Dertien van de achttien bijdragen gaan niettemin over de hoofdpersoon zelf. Behandeld worden zijn plaats in de familie, zijn optreden als advocaat, vrijmetselaar, oprichter van de univer-